

4 Conclusies en beantwoording van de onderzoeksvragen

4.1 Beantwoording van de onderzoeksvragen

In het programma van eisen zijn de volgende onderzoeksvragen geformuleerd:¹⁵

1. *Hoe is het gesteld met de gaafheid, zowel in horizontale als in verticale zin, en met de conserveringsgraad van het bodemarchief ter plaatse?*

Op twee van de 24 plantgatlocaties (aan de zuidzijde van de Kerkstraat) is geen onderzoek verricht omdat bekend was dat de bodem tot onder de ontgravingsdiepte van 80 cm verstoord was. Op vier andere locaties is verstoring tot op deze diepte vastgesteld: in werkput 14, in de Bleekstraat, de Veemarktstraat en in de Kerkstraat tussen werkput 7 en 8. In het laatste geval is ontgraving gestaakt op minder dan 40 cm diepte wegens de aanwezigheid van kabels en leidingen en verstoring tot minstens 80 cm diepte aan te nemen. Op deze locaties is de bodem aangetoond (Bleekstraat) resp. naar verwachting (overige locaties) tot in de C-horizont verstoord, die elders op 80 tot 95 cm onder het straatniveau is aangetroffen. Alleen in de Veemarktstraat is mogelijk, net als in werkput 1-4 in de Raadhuisstraat, een dikker antropogeen lagenpakket aanwezig. Voor het overige is de bodem dieper dan 40 cm onder straatniveau slechts plaatselijk verstoord in de 20^e eeuw, voornamelijk door kabel- en leidingsleuven en boomwortels. De begravingen op het kerkhof lijken niet of niet volledig geruimd. Weliswaar zijn veel skeletten geheel of gedeeltelijk verstoord. Deze verstoring lijkt vooral door latere begravingen veroorzaakt te zijn. Al met al is de gaafheid van het bodemarchief, de 18e/19e eeuw meegerekend, goed, enkele locaties uitgezonderd, zoals de locatie van de vroegere school ten noorden van de kerk, het wegtracé van de Bleekstraat en recente nieuwbouwlocaties.

De conservering van de sporen is goed, hetgeen bij sporen uit de late middeleeuwen normaal is. Onverkoelde organische resten zijn niet aangetroffen en waarschijnlijk niet geconserveerd. Ook metaal is slecht of niet geconserveerd in lagen van vóór de 19^e/18^e eeuw.

2. *Wat is er te zeggen over de stratigrafie?*

De stratigrafie is sterk verschillend. Over het algemeen is het antropogene lagenpakket 0,8 tot 1 m dik. In de Raadhuisstraat is een dikker lagenpakket van anderhalve meter aangetroffen in wat vermoedelijk een laagte of voormalige waterloop is. In de Raadhuisstraat zijn 19^e eeuwse straatlagen aangetroffen op een ophogingspakket uit de 17^e/18^e eeuw. In de Kerkstraat zijn 19^e eeuwse straatlagen aangetroffen over puinstort-, ophogings- en nederzettinglagen uit de 14^e-15^e eeuw op een niet gedateerde, mogelijk oudere akkerlaag of nederzettinglaag. Op het kerkhof is in de nieuwe tijd doorwoeld door begravingen (ten oosten van de weg) en diverse kuilen (ten westen van de weg).

3. *Wat is de aard, omvang, kwaliteit en het verloop van de archeologische sporen en sporenclusters?*

De aard en omvang van de ontsluitingen laat geen conclusies toe hierover. Alleen in werkput 5 is een restant van een archeologisch sporenniveau aangetroffen in de ongeroerde bodem. Voor het overige zijn straat- en leefniveaus uit de nieuwe tijd vastgesteld.

4. *Wat is de datering van de archeologische vondsten en tot welke vondsttypen of vondstcategorieën behoren zij?*

Het vondstmateriaal omvat voornamelijk aardewerk uit de late middeleeuwen (13^e t/m 15^e eeuw) en nieuwe tijd (16^e t/m 19^e eeuw) en bouw materiaal, voornamelijk afkomstig van de kerk, bestaande uit

¹⁵ Van der Linden 2010.

Project : Archeologische Begeleiding Centrumplan Hengelo (Gld)
Kenmerk : S110052

baksteen, tufsteen en ijzeroer, voornamelijk uit de late middeleeuwen en/of vroege nieuwe tijd (ca. 14^e-16^e eeuw). Daarnaast zijn enkele glasfragmenten van na 1850 geborgen. Verder zijn menselijke botresten uit de nieuwe tijd (na 1550) aangetroffen.

5. *Wat is de datering van de sporen?*

Afgezien van straatniveaus met o.m. karrensporen uit de 19^e eeuw, zijn slechts enkele sporen aangetroffen, die niet of slechts indirect en indicatief gedateerd kunnen worden. De baksteenlaag in werkput 11 en de kuilen in werkput 13 zijn waarschijnlijk uit de nieuwe tijd. Het zelfde geldt vermoedelijk ook voor paalsporen in werkput 5 en 8. Ook de aangetroffen skeletten zijn in de nieuwe tijd te dateren. Alleen twee kuilen in werkput 5 zijn vermoedelijk ouder vanwege de lichte vervaging: waarschijnlijk middeleeuws. Het ontbreken van aardewerk ouder dan de 13^e/14^e eeuw, ook in jongere contexten, verkleint de kans op oudere sporen in en direct bij de ontsluitingen.

6. *Wat is de conserveringsgraad van sporen en verschillende materiaalcategorieën, inclusief eventueel aanwezig archeo-botanisch en zoologisch materiaal?*

De sporen zijn goed geconserveerd, duidelijk zichtbaar en niet of weinig vervaagd. Aardewerk in de 19e eeuwse straatlagen overwegend sterk gefragmenteerd. Metaal, glas en dierlijk botmateriaal is alleen in 19e eeuwse context aangetroffen, met uitzondering van één niet determineerbaar botfragmentje uit laag 4/5 in werkput 7 (15e eeuw). Ijzeroer is goed geconserveerd in de bodem. Menselijke botresten uit de nieuwe tijd zijn matig geconserveerd: relatief breekbaar en aan het oppervlak deels verpulverd.

7. *Zijn op het terrein vindplaatsen aan te wijzen? Welke vindplaatsen zijn dit en hoe worden deze vindplaatsen gewaardeerd?*

Alle sporen en resten vormen onderdeel van de dorpskern uit de late middeleeuwen en nieuwe tijd. Deze is als gemiddeld te waarderen voor een dorpskern. De gaafheid en conservering is gemiddeld te noemen. De dorpskern is allerm minst bijzonder maar vertoont in zijn ligging en lay-out interessante overeenkomsten met andere dorpskernen in de regio, waaronder Hummelo. Tegenover een lage zeldzaamheidswaarde staat een hoge representativiteitswaarde en een gemiddelde informatiewaarde.

8. *Zijn oudere wegtracés in het plangebied aanwezig, zo ja:*

- *wat is de aard en datering van deze tracés?*
- *is er een relatie met eventuele bewoningssporen?*
- *Is er sprake van weggreppels?*

Er zijn geen sporen van wegen aangetroffen ouder dan de late 18e tot 19e eeuw. De sporen bestaan uit lagen schoon zand die deels door inwatering compact en hard zijn gemaakt. Deze zandlagen kunnen als wegdek of als vleilaag voor bestrating gediend hebben. Langs de rand, waar de mogelijke bestrating ontbrak, zijn karrensporen ingereden in het zand. Het ontbreken van bestratingsresten kan verklaard worden door de ligging van de ontsluitingen naast de rijbaan.

In de Kerkstraat ontbreekt een weggreppel naast het 19e eeuwse wegtracé. In de Raadhuisstraat kan sprake zijn van een weggreppel naast de onderste straatlaag in werkput 3. De opgevulde laagte in werkput 1-4 kan (deels) als weggreppel gefungeerd hebben. Hetzelfde geldt voor de laagte in werkput 9, die op historische kaarten (als (waterloop?)) staat aangegeven. Het onderzoek laat daarover echter geen duidelijke uitspraken toe.

9. *Is in het plangebied een begraafplaats aanwezig, zo ja;*

- *In welke mate zijn de aangetroffen graven intact?*
- *Uit welke periode stammen de graven?*

Ten zuiden van de kerk en ten oosten van de huidige weg over het kerkhof is de aanwezigheid van een begraafplaats aangetoond. Ten noorden van de kerk doet menselijk botmateriaal in recent geroerde lagen vermoeden dat ook hier een begraafplaats is geweest. Ten oosten van de weg over het kerkhof ontbreken begravingen ter plekke van werkput 13. Het wegtracé kan de westelijke begrenzing van de begraafplaats vormen, maar evengoed kunnen buiten werkput 13 ook ten oosten van de huidige weg begravingen voorkomen. Werkput 13 ligt excentrisch in en dicht bij de rand van het kerkhofterrein op de vroeg 19e eeuwse kadastrakaart. De aangetroffen skeletresten stammen uit de periode na 1550 en waarschijnlijk van vóór 1829, toen begraven op het kerkhof verboden werd.

10. *Wanneer zijn de archeologische sites in onbruik geraakt?*

Het onderzochte deel van de dorpskern is op zijn laatst sinds de 14^e eeuw onafgebroken in gebruik geweest; de zuidrand langs het zuidelijke deel van de Raadhuisstraat vanaf ca. 1800.

11. *Hoe is de bodemopbouw en wat kan er gezegd worden over het landschap en de flora en fauna?*

Voor de bodemopbouw en het landschap wordt verwezen naar de beantwoording van resp. vraag 2 en 12. Over de flora en fauna heeft het onderzoek geen informatie opgeleverd.

Het oorspronkelijke bodemoppervlak loopt in de Kerkstraat oostwaarts op richting kerk en ten zuiden van de kerk weer af.

12. *Wat is de relatie tussen de vindplaats en het landschap?*

De dorpskerk ligt op de zuidrand van een dekzandhoogte. De top van deze hoogte lijkt als een rug oost-west vanaf de noordzijde van de kerk (werkput 8) westwaarts te lopen naar de Raadhuisstraat tussen Kerkstraat en Marktstraat (werkput 5). Hier is op resp 13,00 m en 12,86 m + N.A.P. een C-horizont van geel dekzand waargenomen, waarvan het oorspronkelijke bodemprofiel met een dikte van minimaal 30 cm van verdwenen is. Noordelijker loopt het oorspronkelijk maaiveld in de Kerkstraat westwaarts minstens een halve meter af richting Raadhuisstraat. Hier is (in werkput 7) een B-horizont van een podsolbodem aangetroffen op 12,43 m + N.A.P. het meest lijkend op die van een haarpodsol. Daaruit blijkt dat nog steeds sprake was van oorspronkelijk droge bos- of heidegrond. Ten zuiden van de kerk en de Marktstraat daalt het oorspronkelijk maaiveld naar een laagte. Op een van 11,85-11,90 m + N.A.P. was het oorspronkelijke maaiveld te nat voor uitspoeling en kan in het begin van de nieuwe tijd uit bij tijd en wijle onderlopend grasland bestaan hebben. Op historisch kaartmateriaal loopt hier een tegenwoordig verdwenen waterloop, die buiten de dorpskern zowel in het noorden als in het zuidoosten aansluit op een beek, de Laak. De verdwenen bedding in de historische dorpskern op zijn minst deels door mensen aangelegd te zijn vanwege het feit dat deze in de Raadhuisstraat tussen marktstraat en Kerkstraat de hogere dekzandgrond doorkruist op een afstand van maar enkele meters van de waarneming in werkput 5.

13. *Indien het onderzoek geen archeologische fenomenen oplevert of categoriaal beperkte (bijvoorbeeld alleen losse vondsten), welke verklaring is hiervoor dan te geven? Is (bijvoorbeeld) sprake van:*

- *verstoring van antropogene aard*
- *aantoonbare afwezigheid van bewoning en/of actief landgebruik*
- *beperking van de archeologische waarnemings-mogelijkheden door werk of weeromstandigheden*
- *beperking van de archeologische waarnemings-mogelijkheden door bodemprocessen*
- *een combinatie hiervan?*

Niet van toepassing

14. *Hoe verhouden de onderzoeksresultaten van het vooronderzoek zich tot die uit de archeologische begeleiding?*

De resultaten van de archeologische begeleiding bevestigen het beeld uit het bureau-onderzoek en vormen een zinvolle aanvulling.

15. *Zijn de aangetroffen archeologische resten te koppelen aan historische gebeurtenissen/bronnen*

De resten zijn niet te koppelen aan specifieke gebeurtenissen bekend uit historische bronnen, maar wel aan historisch kaartmateriaal (waterloop, wegen en bebouwing op het kerkhof (school en (bak-?)gebouw) en het bovengrondse monument van het kerkgebouw (15^e eeuwse bouwpuin).?

16. *Welke informatie geeft het onderzoek over het ontstaan en de ontwikkeling van de laat-middeleeuwse dorpskern van Hengelo?*

Het onderzoek heeft duidelijk gemaakt dat de dorpskerk, die als kern van de dorpskern beschouwen kan worden, is gelegen op de kenmerkende locatie van een hoogte direct tegen een (waarschijnlijk) watervoerende laagte of dal. De ligging van de kerk vertoont gelijkenis met die van het naburige dorp Hummelo, waar de kerk ook op een plateauvormige hoogte pal tegen een waterloop ligt die langs de zuidzijde van het kerkhof loopt, vergelijkbaar met grotere kerken als de Ottoons-Salische kapittelkerken van Deventer en Emmerik, beiden gelegen op koningsgoed. Ook in Hummelo liep in de 18^e/19^e eeuw een inmiddels verdwenen waterloop door de dorpskern pal langs het kerkhof. In Hengelo lijkt deze situatie (deels/) bewust geschapen door de aanleg van kunstmatige bedding door de zandhoogte tussen Marktstraat en Kerkstraat. Opvallend is dat de aan de hand van waarnemingen gereconstrueerde, oost-west lopende dekzandrug op de kadastrale minuut uit 1811-1832 samenvalt met een oost-west lopende zone met een dichte, kleinschalige bebouwing op kleine percelen tussen de zuidzijde van de Marktstraat en de kerk en de noordzijde van de Regelinkstraat. In deze zone zijn in de Kerkstraat naar de kerk toenemende ophogings- en nederzettingsslagen uit de late middeleeuwen gevonden (14^e -15^e eeuw en mogelijk ouder). De Marktstraat voerde van het kerkplein naar een pas rond 1800 verkaveld en bebouwd, laaggelegen terrein, dat als locatie voor de veemarkt gefungeerd zou kunnen hebben. Waarschijnlijk grasland aan de rand van het dorp, lag het naast de waterloop en een sloot aan op doorgaande wegen naar het noorden en westen. Het onderzoek heeft verder een stukje planmatige dorpsinrichting uit de late 18^e of vroege 19^e eeuw aan het licht gebracht, waarbij dit communale grasland opgehoogd en ingericht werd. Het zuidelijke deel van de Raadhuisstraat werd aangelegd als een met gehard zand versterkte, mogelijk bestrate verbindingsweg om het dorp heen tussen de uitvalswegen naar het westen en noorden en die naar het zuiden en oosten. Langs de buitenzijde van deze weg werd een reeks grotere huizen gebouwd. De binnenzijde, kennelijk niet vrij beschikbaar voor herinrichting bleef onbebouwd. Misschien was dit gebied ten zuiden van de Marktstraat tussen waterloop en kerkhof al in stroken verkaveld (zoals in 1811-32) en in particuliere handen of gereserveerd voor de veemarkt.

De begravingen rond de kerk lijken zich te beperken tot de oostzijde van de huidige weg langs het westfront van de kerk, dat de symbolisch de wereldse zijde vormde. Mogelijk vormde de lijn van het westfront een symbolische lijn. Tegen de oostzijde daarvan lijkt in de nieuwe tijd een communale bakoven gestaan te hebben.

Vondsten van vóór 1200 ontbreken, hoewel de historische bronnen een eerder bestaan van de nederzetting aannemelijk maken. Dit kan komen door de zeer beperkte ontsluiting van de top van de ongeroerde bodem, waar oudere nederzettingshorizonten te verwachten zijn. Opvallend is wel dat oudste vondsten uit de ophogingslagen (enkele late kogelpotscherven) uit de 13^e eeuw (kunnen) stammen, de periode waarin over het algemeen de middeleeuwse dorpskernen geformeerd werden als gefixeerde, niet zwerende nederzettingsskernen met deels verzorgende functies en dichtere, kleinschalige bebouwing rond een kerk.

Project : Archeologische Begeleiding Centrumplan Hengelo (Gld)
Kenmerk : S110052

4.2 Conclusie

De archeologische begeleiding van boomplantgaten en andere ontsluitingen in het kader van de herinrichtingswerkzaamheden van de openbare ruimte in de Hengelose dorpskern heeft ondanks de beperkte omvang en diepte van de ontsluitingen veel informatie opgeleverd over de historische ontwikkeling van de dorpskern. Hoewel niet veel meer dan enkele eerste inzichten zijn gewonnen en een verre van afgerond beeld van de dorpsontwikkeling, is bijvoorbeeld duidelijk geworden dat de kerk als kern van het middeleeuwse dorp op een karakteristieke locatie ligt op hoogte pal langs een watervoerende laagte. De vondsten lijken op een intensivering van de bewoning rond de kerk te wijzen vanaf de 13^e of 14^e eeuw. Daarnaast zijn de overblijfselen gevonden van diverse infrastructurele werken, die wijzen op een georganiseerde dorpsinrichting in de nieuwe tijd, zoals een kunstmatige beekloop tussen Marktstraat en Regelinkstraat, die al van vóór 1711 dateert, en de inrichting van een laaggelegen communaal terrein tegen de dorpsrand in de late 18^e of vroege 19^e eeuw door ophoging en de aanleg van een versterkte, mogelijk bestrate verbindingsweg rond het dorp met grote huizen erlangs.